

УДК 94(477.51):929]«1877/1944»

Ярослав Трикашний

ПЕДАГОГІЧНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА ГАВРИЛОВИЧА БАРАНА-БУТОВИЧА (1877–1944) НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

DOI: 10.58407/litopis.230615

© Я. Трикашний, 2023. СС BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7784-877X>

Стаття присвячена українському історику, археологу, краєзнавцю та педагогу С.Г. Барану-Бутовичу. **Мета статті:** використовуючи широке коло джерел, наукову літературу, висвітлити освітянську діяльність та участь у суспільно-політичних процесах початку ХХ ст. ученого та громадського діяча С. Барана-Бутовича. **Наукова новизна** роботи полягає у представленні окремих періодів життя С. Барана-Бутовича та встановленні факторів, які вплинули на формування його світогляду. **Методологічна основа** роботи ґрунтується на базі біографічного методу, з використанням принципів наукового об'єктивізму, комплексності, системності та історизму. **Висновки.** У статті представлено шлях формування особистості С. Барана-Бутовича, висвітлено процеси його навчання, роботи в різних освітніх закладах, участь у революційній діяльності, значення його науко-просвітницької та дослідницької діяльності для Чернігівщини.

Ключові слова: С.Г. Баран-Бутович, освіта, дослідник, викладач, революційний рух, історична комісія.

С. Баран-Бутович народився у с. Козел (нині смт. Михайло-Коцюбинське) Чернігівського повіту Чернігівської губернії¹. Його батько в цьому ж селі працював народним учителем і виконував обов'язки дячка (псаломщика). Степанові було всього 6 років, коли батько помер. Після закінчення сільської школи його як сироту та сина псаломщика прийняли до духовного училища. У 1897 р. Степан закінчив Чернігівську духовну семінарію і за конкурсним іспитом вступив до Петербурзького історико-філологічного інституту. Згідно зі статутом інституту і розпорядженням міністра народної освіти від 21 квітня 1879 р., у навчальний заклад приймали випускників класичних гімназій, які досягли 17-річного віку й закінчили духовні семінарії 1-го розряду. Період навчання був розрахований на чотири роки. Перші два – загальні та теоретичні курси, наступні два – спеціальні та практичні. При переході на третій курс студент самостійно вибирав одну зі спеціалізацій: давні мови, російська словесність, історія або історія та географія.

У петербурзькому історико-філологічному інституті Степан отримав ґрунтовну освіту. У період навчання досліджував (вивчав) переважно західноєвропейську історію: одну зі своїх розвідок – «Франсуа Рабле» – присвятив відомому французькому письменнику, лікаря та сатирику. У дипломній роботі презентував історика та суспільствознавця, французького державного діяча Алексіса де Токвіля («Токвіль, його життя, наукові праці і політична діяльність»)².

Під час навчання в інституті Степан брав участь у революційному русі студентства, зокрема в демонстрації та страйку студентів з приводу смерті революціонерки Марії Вітрової³.

¹ Коваленко О.Б. Баран-Бутович Степан Гаврилович. *Енциклопедія історії України: У 10 т.* Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1. А–В. С. 182.

² Держаний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. Р-3011. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 2.

³ Там само. Арк. 2; Вітрова Марія Федосіївна (1870–1897) – українська революціонерка, родом із Гетьманщини, акторка українських театрів, учителька. Від 1894 навчалася на Вищих жіночих курсах у м. Санкт-Петербург. Входила до народницького гуртка. Заарештована за звинуваченням у зберіганні антиурядових видань, підозрю-

Петербурзький історико-філологічний інститут С. Баран-Бутович закінчив у 1901 р. з відділення історії, географії та давніх мов із науковим званням кандидата історичних наук⁴.

28 червня 1901 р. був призначений штатним викладачем історії та географії в семи-класне механіко-технічне училище м. Олександрівськ (нині Запоріжжя) Катеринославської губернії, а також викладачем історії до міської жіночої гімназії. Крім того, у 1902–1906 рр. викладав методiku історії та методiku географії у восьмому (педагогічному) класі Олександрівської жіночої гімназії⁵.

За проектом Степана Гавриловича в механіко-технічному училищі створили батьківський шкільний комітет, що дозволило налагодити контакти з батьками учнів. Склад учнів у механіко-технічному училищі був, переважно, з робітників залізничних майстерень та заводів⁶. У подальшому тісна співпраця з батьками учнів допоможе Степанові Гавриловичу уникнути тривалого тюремного ув'язнення...

Революційні події, які розпочалися у 1905 р., не оминули й Олександрівськ. 13 жовтня 1905 р. у місті відбувся страйк. У ньому взяли участь і учні механіко-технічного училища. Коли протестувальникам стало відомо, що владою було почато створення «чорної сотні»⁷, революційна частина учнів записалася в робітничі дружини. До створення «чорної сотні» був причетний і Олександрівський жандармський ротмістр Будагоський⁸. У нього склалися доволі складні відносини з адміністрацією механіко-технічного училища, чимало працівників якого перебували під негласним наглядом жандармерії. У листопаді 1905 р. Будагоський заарештував С. Барана-Бутовича за обвинуваченням в участі у збройному повстанні робітників залізниці, агітації серед молоді та організацію комітету боротьби проти погромів. Степан Гаврилович входив до складу комітету, був обраний членом делегації, яка пред'являла вимоги справнику⁹ Вівульському і жандармському ротмістру Будагоському припинити погроми¹⁰.

В особовій справі С. Барана-Бутовича, яка зберігається в Державному архіві Чернігівської області, є копія доносу від 16 січня 1906 р. ротмістра м. Олександрівська до Катеринославського губерньського жандармського управління на директора Олександрівського технічного училища зі звинуваченням його в революційній діяльності¹¹. У цьому документі яскраво проглядається неприязнь, що виникла між жандармом Будагоським і директором механіко-технічного училища Д. Поддереьогіним. Він прямо звинувачує його у злочинній діяльності, участі в протестах і підбурюванні учнів до страйків. У цьому документі згадується й участь С. Барана-Бутовича у страйках.

Документ друкується мовою оригіналу згідно із сучасними правописними нормами зі збереженням усіх стилістичних та лексичних особливостей авторського тексту. Граматичні помилки виправлено, пунктуацію приведено у відповідність до сучасних вимог. Квадратними дужками позначені пропуски в тексті через дефекти (пошкоджений аркуш).

«Представляя настоящую переписку Начальнику Екатеринославского Губернского Жандармского управления, доношу: Александровское техническое училище давно известно своим вредным направлением благодаря преступной деятельности Директора этого училища Поддерегина. Ещё в сентябре месяце во время демонстративного шествия рабочих от Севастопольского вокзала в город, Директор Поддерегин с частью своих учеников в гражданском платье шел в передних рядах забастовщиков и при рассеянии этой демонстрации казаками получил несколько ударов нагайкой по лицу. При последних событиях, Поддерегин сбросил совершенно свою маску и открыто посещал преступные митинги рабочих, и даже 11-го минувшего января, когда готовилось нападение мятежниками на город, он также был на этом собрании, в чем имеются у меня формальные показания. Что же касается его учеников, то таковые конечно следовали по стопам своего дирек-

вана в причетності до Лахтинської підпільної друкарні «Групи народовольців». Будучи ув'язненою в Трубецькому бастіоні Петропавлівської фортеці, вчинила самоспалення, спричинивши так звані «вітровські демонстрації» у найбільших містах російської імперії.

⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), м. Київ. Ф. 6. Спр. 76507 – ФП. Т. 2. Арк. 137 зв.

⁵ Там само. Арк. 150.

⁶ ДАЧО. Ф. Р-3011. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 2 зв.

⁷ «Чорносотенці» – збірна назва представників вкрай правих організацій в Росії в 1905–1917 рр., які виступали з позицій російського націоналізму під гаслами самодержавства, православ'я та народності. Чорносотенці включали реакційні, контрреволюційні та антисемітські групи, які з потурання влади здійснювали напади на революційні групи і здійснювали єврейські погроми.

⁸ Малеев А. Александровская организация РСДРП. *На баррикадах в Александровске. 1905 год*: Сборник первый под редакцией М. Львовского. Издание Запорожского окружкома КП(б)У, 1925. С. 17.

⁹ Справник – начальник поліції у повіті.

¹⁰ ГДА СБУ, м. Київ. Ф. 6. Спр. 76507 – ФП. Т. 2. Арк. 150 зв.

¹¹ ДАЧО. Ф. Р-3011. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 1–2.

тора і 14 декабря, во время боя с мятежниками, человек тридцать было на баррикадах, при чем установлено, что техник Чижевский (сын бежавшего секретаря Земской Управы) и Шелижка бросали бомбы, а Долгоновский убит на баррикадах с ружьем в руках. Дальнейшим дознанием также, конечно, обнаруживается и роль остальных техников, бывших в рядах мятежников, пока лишь выяснено, что большинство техников находилось в железнодорожной столовой (центральный пункт мятежников).

Что же касается возводимого на меня обвинения Поддерегиним, то 17 декабря я действительно встретил Поддерегина у полиции и заметил ему – “В вашем училище много мерзавцев, одного убили и нескольких ранено, и за все это ответственным лицом являетесь Вы”. Это мое заявление настолько [...] он в тот же день скрылся из города Александровска [...] время в Екатериновславе, а теперь кажется [...], куда мною послана телеграмма об его арестовании в виду производимого о нем дознания и намерении его выехать за границу.

Учитель технического училища Баран-Бутович действительно мною арестован и был препровожден в тюрьму вместе с другими политическими арестантами обычным порядком, тем более, что он хотя и был в форменной тужурке, но фуражка и пальто на нем были штатские (одежда эта и теперь еще находится в тюрьме) и в законе нигде не указано, чтобы политических арестантов возить в закрытых экипажах, особые привилегии предоставлены лишь священнослужителям и монашествующим.

Ротмистр (Будагоский)

№ 7

16 Января г. Александровск»¹².

В Олександрівській тюрмі С. Баран-Бутович перебував до березня 1906 р.¹³ За сприяння батьківського комітету механіко-технічного училища його було випущено з тюрми, однак він залишився під негласним наглядом жандармерії¹⁴.

Активна громадянська позиція Степана Гавриловича неабияк схвилювала двох старших братів, які на той час жили й працювали в Польщі. Вони умовили його порушити клопотання щодо переведення на аналогічну посаду до Варшави¹⁵.

Із 1 листопада 1906 р. С. Барана-Бутовича було призначено штатним учителем російської мови, російської літератури, історії та географії у Варшавську російську приватну, з урядовими правами, жіночу гімназію ім. Каліхевич.

У вересні 1909 р. С. Барана-Бутовича перевели штатним учителем російської мови, російської літератури, історії до Варшавської російської приватної, з урядовими правами, жіночої гімназії Паршиної-Редзько з виконанням обов'язків завідувача цієї гімназії.

У серпні 1912 р. Степана Гавриловича призначено у Варшавську 6-у російську казенну чоловічу гімназію вчителем російської мови, російської літератури та історії. Зміни в професійній діяльності продовжувалися, і 4 жовтня 1912 р. в порядку сумісництва його призначили лектором методики загальної історії на вищі однорічні курси для підготовки викладачів середніх навчальних закладів при Варшавському навчальному окрузі. У Варшавській 6-й чоловічій гімназії і на вищих однорічних педагогічних курсах він працював до евакуації Варшавських російських навчальних закладів у 1915 р., під час Першої світової війни. У 1915 р. Варшавська російська 6-та чоловіча гімназія була евакуйована в Москву, де її було перейменовано в Московську 15-ту чоловічу гімназію.

Під час революції Степан Гаврилович керував першими революційними зборами вчителів колишнього Варшавського округу, на яких було ухвалено резолюцію «про боротьбу проти усяких спроб повернутися до старого ладу»¹⁶.

У Москві Степан Гаврилович працював до др. пол. 1918 р. Крім викладання історії та російської літератури, брав активну участь у роботі історичної комісії при «Суспільстві поширення технічних знань». Це була громадська організація в Російській імперії, що існувала в 1868–1919 рр. Основні її завдання – організація недільних та вечірніх класів для робітників, розробка навчальних планів та програм для них, вивчення технічної та ремісничої освіти в Росії та за кордоном.

Як бачимо, Степан Гаврилович розгорнув активну діяльність на освітянській ниві. Займаючись викладанням та підготовкою кваліфікованих фахівців, він вбачав у історії науку, яка представить уроки минулого задля кращого майбутнього. Підвищуючи рівень освіче-

¹² ДАЧО. Ф. Р-3011. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 1–2.

¹³ ГДА СБУ, м. Київ. Ф. 6. Спр. 76507 – ФП. Т. 2. Арк. 150 зв.

¹⁴ ДАЧО. Ф. Р-3011. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 2 зв.

¹⁵ Азарх І. Нові аспекти біографії С.Г. Баран-Бутовича: погляд з сьогодення. *Сторінки воєнної історії України*. 2017. Вип. 19. С. 128.

¹⁶ ДАЧО. Ф. Р-3011. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 3.

ності учнів та вчителів, він створював необхідне середовище для їх сталого, цілеспрямованого розвитку та самовдосконалення.

Сучасні дослідники високо оцінюють науковий внесок і практичний досвід С. Барана-Бутовича. До прикладу, провідна наукова співробітниця Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника А. Пудовкіна характеризує його як визначного професіонала, творця «багатогранного інтелектуального світу»¹⁷; позаштатна кореспондентка УНІАН в Чернігівській області І. Синельник указує на важливість науково-дослідної діяльності науковця та діяльності зі збереження архівів і бібліотечних фондів¹⁸; доцентка Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка О. Черненко присвятила увагу науковому доробку українського археолога, розповіла про його роботу на посаді завідувача історичним відділом та хранителем археологічного фонду Чернігівського державного музею, представила участь науковця в археологічних експедиціях та розвідках¹⁹.

У 1918 р. Степан Гаврилович переїздить до Чернігова, де починає працювати викладачем історії у 2-й чоловічій гімназії (колишня Варшавська 5-а чоловіча гімназія, яку було евакуйовано до Чернігова)²⁰.

Із цього періоду і до кінця життя його діяльність була тісно пов'язана з Чернігівщиною. Він працював у навчальних закладах міста, Чернігівському державному музеї, займався екскурсійною та краєзнавчою діяльністю, проводив археологічні дослідження. Крім того, у період нацистської окупації Чернігова очолював відділ освіти та культури Чернігівської міської управи. Особистість та діяльність Степана Гавриловича були сповнені багатьох злетів та падінь, і наразі залишаються недостатньо розкритими. Ми ставимо собі за амбітну ціль: на основі широкого кола джерел та літератури заповнити прогалини у його біографії, про які розкажемо в наших подальших розвідках.

References

Azarkh, I. (2017). Novi aspekty biohrafii S.H. Baran-Butovycha: pohliad z sohodennia [New aspects of the biography of S.G. Baran-Butovych: a view from the present]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy – Pages of military history of Ukraine*, 19, P. 124–140.

Kovalenko, O. (2003). Baran-Butovych Stepan Havrylovych [Baran-Butovych Stepan Gavrylovych]. Kyiv, Ukraine.

Chernenko O. (2007). Arkheolohichna kolektsiia Chernihivskoho istorychnoho muzeiu im. V. Tarnovskoho (1896–1948 rr.) [Archaeological collection of the Chernihiv V. Tarnovsky historical museum (1896–1948)]. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury – Treasury of Ukrainian culture*, 9, 136 p. Chernihiv, Ukraine.

Pudovkina, A. (2011). Osobystisnyi vymir muzeinoi arkheolohii Radianskoi Ukrainy 1920-kh – poch. 1930-kh rr. [The personal dimension of museum archeology of Soviet Ukraine in the 1920s – the early 1930s]. *Literatura ta kultura Polissia – Literature and culture of Polissia*, 61, P. 159–165.

Synelnik, I. (2013). Chernihivskiy istorychniy muzei im. V. Tarnovskoho: instytutsiyni rozvytok, napriamy roboty, formuvannya fondovykh zibran (kinets XIX – pochatok XX st.) [Chernihiv V. Tarnovsky Historical Museum: institutional development, directions of work, formation of fund meetings (the end of the 19th – the beginning of the 20th c.)]. Kyiv, Ukraine.

Трикашний Ярослав Юрійович – аспірант кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Україна).

Trykashnyi Yaroslav – post-graduate student of the department of history of Ukraine, archaeology and local lore of T. Shevchenko National university «Chernihiv Colehium» (53 Hetmana Polubotka St., Chernihiv, 14013, Ukraine).

E-mail: yaroslavtrykashnyi@gmail.com

PEDAGOGICAL AND PUBLIC ACTIVITY OF STEPAN GAVRYLOVYCH BARAN-BUTOVYCH (1877–1944) AT THE BEGINNING OF THE 20TH C.

The article is dedicated to Ukrainian historian, archaeologist, local scientist and teacher S.G. Baran-Butovych. The purpose of the article: using a wide range of sources, scientific literature to highlight the

¹⁷ Пудовкіна А.С. Особистісний вимір музейної археології Радянської України 1920-х – поч. 1930-х рр. *Література та культура Полісся*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2011. Вип. 61. С. 159.

¹⁸ Синельник І.С. Чернігівський історичний музей ім. В. Тарновського: інституційний розвиток, напрями роботи, формування фондів зібрань (кінець XIX – поч. XX ст.): дис. канд. іст. наук 07.00.06. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 290 с.

¹⁹ Черненко О. Археологічна колекція Чернігівського історичного музею ім. В. Тарновського (1896–1948 рр.) *Скарбниця української культури*. Чернігів, 2007. Вип. 9. 136 с.

²⁰ ДАЧО. Ф. Р-3011. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 3.

educational activity and participation in social and political processes of the beginning of the 20th c. of the scientist and public figure S. Baran-Butovych. **The scientific novelty** of the work consists in the presentation of certain periods of life of S. Baran-Butovych and the establishment of factors that influenced the formation of his worldview. **The methodological basis** of the work is based on the biographical method, using the principles of scientific objectivism, complexity, systematicity, and historicism. **Conclusions.** The article presents the way of personality formation of S. Baran-Butovych, the processes of his studies, work in various educational institutions, participation in revolutionary activities, the importance of his scientific, educational and research activities for the Chernihiv region are highlighted.

Key words: S.G. Baran-Butovych, education, researcher, teacher, revolutionary movement, historical commission.

Дата подання: 2 серпня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 13 грудня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Трикашний, Я. Педагогічна та громадська діяльність Степана Гавриловича Барана-Бутовича (1877–1944) на початку ХХ ст. *Сіверянський літопис*. 2023. № 6. С. 119–123. DOI: 10.58407/litopis.230615.

Цитування за стандартом АРА

Trykashnyi, Ya. Pedagogichna ta hromadska diialnist Stepana Havrylovycha Barana-Butovycha (1877–1944) na pochatku ХХ st. [Pedagogical and public activity of Stepan Gavrylovych Baran-Butovych (1877–1944) at the beginning of the 20th c.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 119–123. DOI: 10.58407/litopis.230615.

